



Ринок фінансово-банківських послуг

Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ

**АНАЛІЗ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ
ПОЗИЧАЛЬНИКА БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ**

Резюме

Звернено увагу на відсутність єдиного трактування терміну «кредитоспроможність», проаналізовано методи і моделі оцінки кредитоспроможності позичальників, які застосовують зарубіжні та вітчизняні банківські установи, наведено класифікацію та загальну характеристику цих методів і моделей. Відзначено малоефективність механічного перенесення зарубіжного досвіду на вітчизняну практику оцінки та аналізу кредитоспроможності позичальників. Висунуто пропозиції щодо вдосконалення методики комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників.

Ключові слова

Банківська установа, кредитоспроможність, позичальник, рейтингові методики, кредитний скоринг, дискримінантний аналіз, модель Альтмана, модель Чессера, модель CART (класифікаційного дерева), моделі комплексного аналізу, правило «шести сі», CAMPARI, PARTS, PARSER.

© Ярослав Чайковський, 2005.

Чайковський Ярослав, канд. екон. наук, доцент, Тернопільський державний економічний університет, Україна.

Надаючи кредити, банк оцінює кредитоспроможність позичальників. Від результату аналізу залежить, чи одержить потенційний позичальник кредит і в якому обсязі.

Нині банківські установи розробляють різні підходи для аналізу кредитоспроможності клієнтів, причому кожен конкретний банк розробляє власну систему оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, виходячи з конкретних умов договору, пріоритетів у роботі банку, його спеціалізації, місця на ринку, конкурентоспроможності, стану взаємовідносин з клієнтурою, рівня економічної і політичної стабільності в державі тощо.

Відсутність науково-обґрунтованих методів оцінки кредитоспроможності позичальника і ризику повернення кредитів, а також відсутність спеціалістів, компетентних у підготовці та прийнятті рішень про можливість і умови кредитування, можуть бути причиною погіршення якості кредитного портфеля. Це призводить до погіршення фінансового стану чи банкрутства банку. Так, за даними американських аналітиків, 30–40% прострочених кредитів виникає внаслідок недостатньо глибокого аналізу фінансового стану позичальника на попередній стадії переговорів [4, 50].

Значний внесок у розробку питань оцінки кредитоспроможності позичальників зробили сучасні економісти Заходу Е. Брігем, Л. Гапенські [21], П. С. Роуз [15], Дж. Ф. Сінкі [16]. Дослідженню питань щодо оцінки кредитоспроможності позичальників банківських установ присвячено також багато вітчизняних наукових праць. Тільки за останні роки ця проблема набула широкого висвітлення у монографіях і підручниках українських авторів В. В. Вітлінського та О. В. Пернарівського [9], О. В. Дзюблюка [7], А. М. Мороза [3] та ін. Серед розробок російських науковців можна назвати праці В. Н. Єдренової [8], О. І. Лаврушина [5], Г. С. Панової [12], В. М. Усоскіна [18] та ін. Однак проблему не можна вважати достатньо вивченою, оскільки й досі в теорії та на практиці немає єдиного підходу до визначення системи показників, що комплексно характеризували б кредитоспроможність позичальників.

Суть кредитоспроможності

З огляду на вищезазначене, варто розробити і застосовувати науково обґрунтовані методики оцінки кредитоспроможності позичальників. Для розробки і застосування таких методик необхідно насамперед визначити зміст терміна «кредитоспроможність». Донині серед економістів немає єдиної думки з даного питання. Так, автори однієї з методик розуміють під кредитоспроможністю позичальника «...його здатність своєчасно і повно розраховуватися за своїми зобов'язаннями» [5, 198; 19, 35]. На нашу думку, це твердження не розкриває наявних розбіжностей між платоспроможністю і

кредитоспроможністю відповідно до їхньої суті. Вважаємо, що це не однозначні терміни, про що свідчить наступне. Перш за все, поняття «платоспроможність» охоплює спроможність юридичної чи фізичної особи вчасно погасити всі види заборгованості, тоді як кредитоспроможність характеризує лише здатність погашення позичкової заборгованості. З цього боку кредитоспроможність – поняття трохи вужче, ніж платоспроможність [9, 76]. Автори іншої методики вважають, що «...кредитоспроможність є оцінювання банком позичальника з точки зору можливості й доцільності надання йому кредиту і визначає ймовірність повернення позик і виплати відсотків по них у майбутньому» [12, 289].

Згідно з Положенням Національного банку України «Про кредитування», «кредитоспроможність – це здатність позичальника в повному обсязі і у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями» [1]. Відповідно до Положення Національного банку України «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків», «кредитоспроможність – наявність передумов для одержання кредиту і здатність повернути його» [2]. Ці визначення найточніше відображають сутність проаналізованого вище поняття. Проте і вони не є вичерпними.

Однак наведені визначення кредитоспроможності не враховують такої важливої умови кредитної операції, як правомочність позичальника. У ринковій економіці можлива часткова зміна форм юридичного буття позичальників у результаті виникнення і ліквідації підприємств, злиття чи утворення дочірніх фірм, зміни форм власності та ін., що підвищує значення даного елемента кредитоспроможності.

Порівнявши існуючі визначення цієї категорії, пропонуємо вдосконалити формулювання кредитоспроможності, що міститься у Положенні Національного банку України «Про кредитування», і сформулювати його так: кредитоспроможність – це оцінка наявності економічних і юридичних передумов для одержання кредиту та спроможності підприємства у повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін повернути його, що здійснюється на основі розгляду фінансово-господарських аспектів діяльності позичальника, а також репутації керівника підприємства, що проводиться на етапі підготовки та прийняття рішення стосовно видачі кредиту й умов укладення кредитного договору і в процесі кредитування на перспективу. Такий зміст цієї категорії включає наявність передумов для одержання кредитів позичальником і можливість погасити їх у встановлені кредитним договором терміни.

У процесі оцінки позичальників банківським установам України, значною мірою доцільно використовувати методики, які застосовують зарубіжні банківські установи.

Сучасні підходи до методології аналізу кредитоспроможності позичальників у банківських установах базуються на комплексному застосуванні кількісних і якісних показників. Методи і моделі оцінки кредитоспроможності

позичальників, які застосовують зарубіжні банківські установи, класифікують наступним чином [6, 18]:

- класифікаційні (статистичні методи оцінки), до яких належать бальні системи оцінки (рейтингові методики) і моделі прогнозування банкрутств (що базується на MDA – Multiple Discriminate Analysis – множинному дискримінантному аналізі);
- моделі комплексного аналізу (на основі «напівемпіричних» методологій, тобто, котрі базуються на експертних оцінках аналізу економічної доцільності надання кредиту: «правила шести сі», CAMPARI, PARTS, PARSER та ін.).

Класифікаційні (статистичні) методи оцінки

За останні десятиріччя у банках Заходу розробляють методи оцінки якості потенційних позичальників за допомогою різного роду класифікаційних (статистичних) моделей. Їхня мета – виробити стандартні підходи для об'єктивної характеристики позичальників, знайти кількісні критерії для поділу майбутніх клієнтів на основі наданих ними матеріалів на надійних і ненадійних – тих, які підпадають під ризик банкрутства, й тих, для кого небезпека банкрутства малоімовірна.

Рейтингові (бальні) системи оцінки

Рейтингові (бальні) системи оцінки створюють банки на основі емпіричного підходу з використанням регресійного математичного або чинникового аналізу. Ці системи використовують історичні дані про банківські «добрі», «надійні» та «неблагополучні» позики й дають змогу визначити критеріальний рівень оцінки позичальників [12, 296].

Рейтингову модель доцільно проводити за наступними етапами.

1. Збір та аналітична оцінка вхідної інформації за аналізований період часу.
2. Обґрунтування системи показників, що використовуються для рейтингової оцінки фінансового стану підприємства, та їхня класифікація.
3. Вибір та економічне обґрунтування критеріїв для оцінки стійкості фінансового стану підприємства та встановлення обмежень їхньої зміни.

4. Підсумкова рейтингова оцінка фінансового стану підприємства.

Вищевикладене свідчить, що показник рейтингової оцінки може бути надійним критерієм порівняльної оцінки діяльності різних підприємств і їхніх підрозділів, конкурентоспроможності їхньої продукції, показником ефективності прийнятих раніше управлінських рішень, основою вибору можливих варіантів розвитку виробництва, критерієм інвестиційної привабливості різних господарських об'єктів, помічником у виборі банківською установою надійного ділового партнера. Тому його розрахунок варто виділити в окрему ланку аналітичної роботи.

Перевагою рейтингової (бальної) моделі є її простота: достатньо розрахувати фінансові коефіцієнти та зважити їх, щоб визначити клас позичальника.

Кредитний скоринг (credit scoring)

Модифікацією рейтингової оцінки є кредитний скоринг (credit scoring) – технічний прийом, який доволі широко застосовують у банках Заходу. Скорингову модель можна використовувати для оцінки вже наданого кредиту (тобто ступеня ймовірності порушення фірмою умов кредитного договору) і для відбору потенційних позичальників. Скоринг може бути застосований як для ділових підприємств, так і для індивідуальних позичальників. Техніку кредитного скорингу вперше запропонував американський економіст Д. Дюран на початку 1940-х рр. для відбору позичальників за споживчим кредитом [18, 235]. Д. Дюран виокремив групу чинників, що, на його думку, дають змогу з достатньою достовірністю визначити ступінь кредитного ризику при наданні споживчої позики тому чи іншому позичальнику. Метод скорингу дає можливість провести експрес-аналіз заявки на кредит у присутності клієнта [12, 295].

При аналізі ділових кредитів застосовують різні прийоми скорингу – від простих формул до складних математичних моделей. Зокрема, великий австрійський банк (табл. 1) при оцінці ризику кредиту використовує просту методику з трьома балансовими показниками: ефективність використання капіталу, коефіцієнт ліквідності та співвідношення акціонерного капіталу і суми активів [18, 238]. Залежно від набраних очок, підприємство потрапляє в одну з чотирьох груп ризику.

Якщо одержаний позичальником рейтинг (кредитний скоринг) нижчий від раніше встановленого спеціалістами та експертами банку значення, то такому позичальнику в наданні кредиту буде відмовлено. Якщо ж його оцінка відповідає встановленим нормативам, то кредитну заявку буде задоволено. При введенні допустимих інтервалів значень оцінки можна одночасно визначити відповідні до кожного інтервалу (класу позичальника) відсоткову ставку, вид забезпечення та інші умови кредитного договору.

Таблиця 1.

Кредитний скоринг в австрійському банку «Кредитанштальт» [18, 238]

Показники	Межі	Вага	Група ризику (за кількістю очок)			
			A	B	C	D
Ефективність капіталу (в %)	2–15%	50	Більше 99	Від 40 до 90	Від 20 до 39	Менше 20
Коефіцієнт ліквідності (в %)	15–40%	20				
Акціонерний капітал (в %)	2–35%	30				

Дискримінантний аналіз

Прогнозні моделі використовуються для оцінки якості потенційних позичальників і базуються на статистичних методах, найрозповсюдженішим з яких є множинний дискримінантний аналіз, відомий як «кластерний аналіз» [8, 10].

Загальний вигляд дискримінантної функції:

$$Z = \sum_{i=1}^n a_i \cdot f_i,$$

де a_i – параметри (коефіцієнти регресії);

f_i – чинники, що характеризують фінансовий стан позичальника (наприклад фінансові коефіцієнти);

n – кількість показників.

Коефіцієнти регресії розраховують шляхом статистичної обробки даних за вибіркою фірм, котрі збанкрутували або зуміли вижити протягом певного періоду.

Дискримінантна функція (індекс Z) поділяє (залежно від значень чинників фінансового стану) всі компанії на дві групи: ті, кому фінансові труднощі аж до банкрутства у найближчій перспективі не загрожують, і ті, кому це загрожує. Якщо Z -оцінка певної компанії ближча до показника середньої компанії банкрута, то, за умови подальшого погіршення її стану, вона збанкрутує. Якщо ж менеджери компанії і банк, усвідомивши фінансові труднощі, здійснюють кроки, щоб запобігти посиленню ситуації, то банкрутство не відбудеться, відповідно, Z -оцінка є сигналом раннього попередження [8, 10].

Для застосування множинного дискримінантного аналізу необхідна доволі репрезентативна вибірка підприємств, диференційованих за галузями та розмірами. Труднощі полягають у тому, що всередині галузі не завжди можна знайти достатню кількість фірм, які збанкрутували, щоб розрахувати коефіцієнти регресії.

Прикладом такої класифікаційної моделі може бути «модель Зета» (Zeta model), розроблена групою американських економістів у кінці 1970-х рр., котру банки застосовують у кредитному аналізі. Модель використовують для оцінки вірогідності банкрутства ділової фірми. Значення ключового параметра «Z» визначають за допомогою рівняння, змінні якого відображають окремі ключові характеристики аналізованої фірми – її ліквідність, швидкість обігу капіталу тощо. Якщо для даної фірми коефіцієнт перевищує певну встановлену величину, то фірму зараховують до розряду надійних, а коли одержаний коефіцієнт нижчий від критичної величини, то, згідно з позицією авторів моделі, фінансовий стан такого підприємства викликає сумніви і видавати кредит їй не рекомендується.

Модель Альтмана

Моделі Альтмана і Чессера є найвідомішими моделями множинного дискримінантного аналізу.

У 1977 р. Альтманом, Халдеманом і Нараяною запроваджено «Z-аналіз» на основі наступного рівняння [16, 624–65]:

$$Z = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5,$$

де X_1 – відношення оборотного капіталу до сукупних активів; X_2 – відношення нерозподіленого прибутку до суми активів; X_3 – відношення бруто-доходу до сукупних активів; X_4 – відношення ринкової вартості акцій до загальної заборгованості; X_5 – відношення обсягів продажів (виручки від реалізації) до сукупних активів.

Для розрахунку числових параметрів моделі Альтман застосовував статистичні методи, а саме багатовимірний дискримінантний аналіз. Класифікаційне «правило», одержане на підставі рівняння, стверджує:

- якщо $Z < 2,675$, то фірму відносять до групи банкрутів;
- якщо $Z > 2,675$, то фірму відносять до групи успішних.

Альтман встановив, що при значенні Z від 1,81 до 2,99 модель не працює.

П'ятичинникова модель Альтмана є доволі простою у використанні. Однак застосовувати такі моделі вітчизняним банківським установам поки що проблематично, тому що, по-перше, вони побудовані на основі

аналізу емпіричних даних; по-друге, через відсутність статистики банкрутств; по-третє, через вплив на факт визнання фірми банкрутом багатьох чинників, котрі не піддаються обліку; по-четверте, через нестабільність нормативної бази банкрутства багатьох українських підприємств.

Модель Чессера

Модель нагляду за кредитами Чессера прогнозує випадки невиконання клієнтом умов кредитного договору. При цьому під «невиконанням умов» розуміють не лише непогашення кредиту, а й будь-які інші відхилення, що роблять позику менш вигідною для кредитора, ніж було передбачено початково [16, 627].

Модель оцінки комерційної позики Чессера включає шість змінних [16, 628]:

X_1 – відношення касової готівки та цінних паперів, що легко реалізуються, до суми активів;

X_2 – відношення чистої суми продажів (без ПДВ) до касової готівки і цінних паперів, що легко реалізуються;

X_3 – відношення бруто-доходів (прибутку до вирахування процентів і податків) до суми активів;

X_4 – відношення загальної заборгованості до суми активів;

X_5 – відношення основного капіталу до чистих активів (або акціонерного капіталу та довготермінових позик);

X_6 – відношення оборотного капіталу до нетто-продажів (або чистої суми продажів).

Оцінні коефіцієнти виявились такими [16, 627]:

$$Y = -2,0434 + -5,24X_1 + 0,0053X_2 - 6,6507X_3 + 4,4009X_4 - 0,0791X_5 - 0,1020X_6.$$

Змінна Y , що є лінійною комбінацією незалежних змінних, використовується у наступній формулі для оцінки ймовірності невиконання умов договору, P :

$$P = 1 : (1 + e),$$

де $e = 2,71828$ (число Ейлера – основа натуральних логарифмів).

Оцінку Y , яку отримують, можна розглядати як показник імовірності невиконання умов кредитного договору: чим більше значення Y , тим вища ймовірність невиконання договору для даного позичальника. У моделі Чес-

сера для оцінки ймовірності невиконання договору використовують такі критерії:

- якщо $P > 0,50$, то позичальника відносять до групи, що не виконає умов договору;
- якщо $P < 0,50$, то позичальника відносять до групи надійних позичальників.

Чессер використав дані чотирьох банків за 37 успішними кредитами і 37 неуспішними (за якими не були виконані початкові умови). Підставивши розрахункові показники моделі у формулу «ймовірності порушення умов договору», Чессер правильно визначив три з кожних чотирьох досліджуваних випадків [16, 628].

Модель CART (класифікаційного дерева)

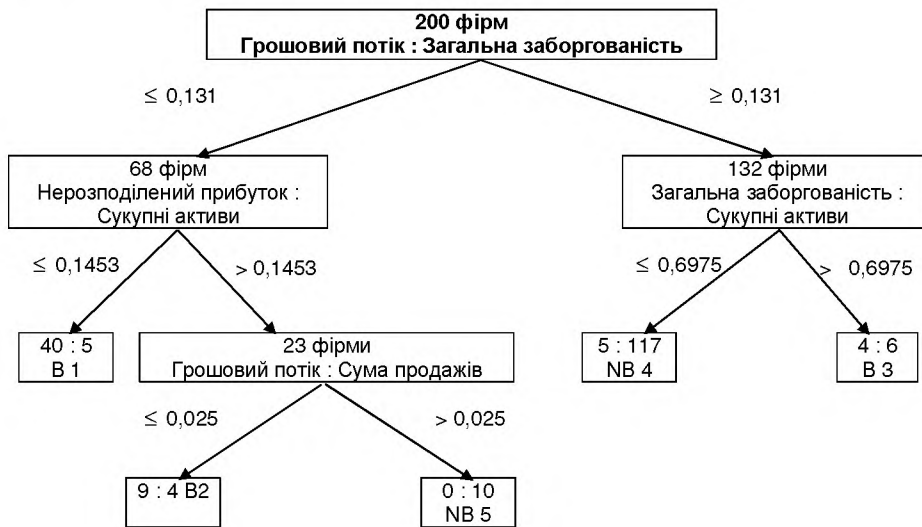
З метою визначення кредитоспроможності клієнтів банку, оцінки ризикованості та класифікації кредитів широке практичне застосування має модель CART (Classification and Regression Trees) [16, 621]. Це непараметрична модель, основними перевагами якої є можливість широкого застосування, доступність для розуміння і незначна трудомісткість розрахунків, хоча при побудові таких моделей застосовують складні статистичні методи.

Одна з таких моделей під назвою «рекурсивна розбивка» (recursive partitioning) запропонована М. Фрідменом, Е. І. Альтманом і Д. Као. Цю модель наведено на рис. 1, а суть її полягає у побудові «класифікаційного дерева» з метою виявлення фірм-банкрутів [16, 622]. Принцип аналізу за цією моделлю полягає у тому, що компанії-позичальники поділяють на «гілки» залежно від значень вибраних фінансових коефіцієнтів, кожна «гілка» дерева, у свою чергу, поділяється на «гілки» відповідно до інших коефіцієнтів. Відповідно ж до порогового значення обраного показника проводять розподіл підприємств на підприємства, які потенційно можуть стати банкрутами (B), та такі, що мають доволі стійкий фінансовий стан (N). Точність класифікації становить близько 90%, що, у свою чергу, непогано.

Недоліками класифікаційних (статистичних) моделей є переоцінка ролі кількісних чинників і недооцінка міжособистих відносин, свавілля вибору системи базових кількісних показників, висока чутливість до викривлення (недостовірності) вихідних даних (зокрема фінансової звітності, що найбільш характерно саме для українських підприємств-позичальників), порівнянна гromіздкість.

Рисунок 1.

Приклад використання моделі CART (класифікаційного дерева)
для визначення фірм-банкрутів [16, 622]



Моделі комплексного аналізу

Розглядаючи можливість використання тих чи інших показників для оцінки кредитоспроможності позичальників, не треба забувати про проведення об'ємного якісного аналізу. Агрегувати кількісні та якісні характеристики позичальника дають змогу моделі комплексного аналізу: правило «шести сі», CAMPARI, PARTS, PARSER.

У практиці американських банків застосовують правило «шести сі», де критерії відбору клієнтів позначені словами, що починаються на букву «сі» [18, 223–224]:

- character (характер особистості позичальника, репутація);
- capacity або cash flow (спроможність вчасно повернути кредит, фінансові можливості або потік грошових коштів);
- capital (капітал, майно, величина акціонерного капіталу);
- collateral (забезпечення, види та вартість активів);
- conditions (економічна кон'юнктура та її перспективи);

- control (контроль, відповідність кредитної заявки описові кредитної політики банку).

Таким чином, менеджери кредитних відділів американських банків при підготовці кредитних меморандумів складають детальний звіт не тільки про основні характеристики діяльності позичальника (загальні відомості, дані про керівництво та його зміни, рейтингова оцінка акцій, облігацій і векселів, фінансові результати, інші кредитори), а й про галузь, де він працює, характер ринку його продукції тощо, причому такий меморандум складається за стандартною схемою з конкретними висновками та пропозиціями менеджера. Використання загальної схеми такого аналізу дає змогу мати чітке та повне уявлення про характер і особливості діяльності позичальника [15, 182–188].

В англійській літературі розроблені й використовуються сім принципів кредитування [10, 8], що позначають аббревіатурою CAMPARI, утвореною з початкових букв таких слів [8, 14; 17, 50]:

- C – character – характеристика або репутація позичальника (його особисті якості);
- A – ability – здатність клієнта до повернення кредиту;
- M – margin – очікувана банком дохідність (маржа) кредитної операції;
- P – purpose – мета (для чого береться позика);
- A – amount – загальна сума кредиту;
- R – return – умови повернення позики;
- I – insurance – страхування ризику неповернення кредиту.

Методика CAMPARI полягає у почерговому виділенні з кредитної заявки і фінансових документів, що додаються, найсуттєвіших чинників, які визначають діяльність клієнта в їх оцінці та уточненні після особистої зустрічі з клієнтом.

У виданому в Англії посібнику з банківських послуг зазначається, що ключовим словом, в якому сконцентровані основні вимоги щодо видачі кредитів позичальникам, є термін «PARTS», що включає [12, 289]:

- P – purpose – призначення, мету кредиту;
- A – amount – суму, розмір кредиту;
- R – repayment – оплату, повернення заборгованості (основного боргу та відсотків);
- T – term – термін;
- S – security – заставу, забезпечення кредиту.

В англійських клірингових банках застосовують також систему оцінки клієнта PARSER [17, 50; 20, 52]:

- P – Person – інформація про особу – потенційного позичальника, його репутацію;
- A – Amount – обґрунтування суми запрошеного кредиту;
- R – Repayment – можливості погашення кредиту;
- S – Security – оцінка забезпечення;
- E – Expediency – доцільність кредиту;
- R – Remuneration – винагорода банку (відсоткова ставка) за ризик надання кредиту.

Таким чином, у зарубіжній банківській діяльності при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта комплексно аналізують такі непорівнювані категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення кредиту, а також людські якості керівного складу підприємства-боржника. В усіх системах використовують спільні елементи, але, з іншого боку, є й суттєві відмінності. Системи характеристик кредитоспроможності клієнтів, які використовують зарубіжні банківські установи, містять значно більший перелік ознак, ніж визначений Національним банком України. Але, по суті, ці системи дуже схожі – різні їх назви значною мірою визначені різною послідовністю розгляду цих ознак.

Подібні системи аналізу кредитоспроможності, корисні насамперед значною економією часу, потрібного кредиторам для аналізу кредитних заявок та бізнес-планів, ухвалення рішень про прийняття кредитної заявки тощо, можуть бути прийнятними і для вітчизняної практики. Та механічне перенесення зарубіжного досвіду проведення фінансового аналізу у багатьох випадках, на нашу думку, є малоефективним, тому що не береться до уваги специфіка вітчизняних підприємств, зокрема фінансова звітність та облік.

Вітчизняні методики оцінки кредитоспроможності

Нормативні показники оцінки кредитоспроможності позичальника закладено в Положеннях Національного банку України «Про кредитування» [1], «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» [2] (табл. 2).

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика методик оцінки кредитоспроможності позичальників, які рекомендує Національний банк України [1; 2]

Положення «Про кредитування»	Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків»
<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпеченість власними коштами не менш як 50% усіх його видатків. 2. Репутація позичальника (кваліфікація, здібності керівника, дотримання ділової етики, договірної платіжної дисципліни). 3. Оцінка продукції, що випускається, наявність замовлення на її реалізацію, характер послуг, що надаються (конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, попит на продукцію, послуги, обсяги експорту). 4. Економічна кон'юнктура (перспективи розвитку позичальника, наявність джерел коштів для капіталовкладень) тощо. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Платоспроможність. 2. Фінансова стійкість. 3. Обсяг реалізації. 4. Обороти за рахунками. 5. Склад і динаміка дебіторсько-кредиторської заборгованості. 6. Собівартість продукції. 7. Прибутки за збитки. 8. Рентабельність. 9. Кредитна історія.

Водночас треба зазначити, що розглянуті Положення Національного банку України не забороняють банківським установам самостійно встановлювати додаткові критерії оцінки фінансового стану позичальника, які підвищують вимоги до показників з метою адекватної оцінки кредитних ризиків і належного контролю за ними. У процесі такої оцінки банківським установам України значною мірою доцільно використовувати методики, що застосовують зарубіжні банківські установи.

Нині в банках України є доволі широкий спектр методик визначення кредитоспроможності позичальника [11; 13; 14, 118–123]. Так, методики оцінки кредитоспроможності, розроблені акціонерно-комерційним банком (АКБ) «Промінвестбанк» та акціонерним поштово-пенсійним банком (АППБ) «Аваль», полягають у тому, що кредитоспроможність позичальника визначають за комплексно-бальною системою (табл. 3, 4).

Таблиця 3.

Методики визначення класу позичальника АКБ «Промінвестбанк» та АППБ «Аваль» [11; 13]

Клас	Загальна сума балів	
	АКБ «Промінвестбанк»	АППБ «Аваль»
Клас А. Позичальники надійні (не ризикові)	понад 670 балів	550 і більше балів
Клас Б. Позичальники з мінімальним ризиком	від 530 до 670	450 – 549
Клас В. Позичальники з середнім ризиком	від 370 до 530	300 – 449
Клас Г. Позичальники з високим ризиком	від 140 до 370	200 – 299
Клас Д. Позичальники з повним ризиком	менше 140 балів	менше 200 балів

Таблиця 4.

Порівняльна характеристика методик оцінки кредитоспроможності позичальників АКБ «Промінвестбанк» та АППБ «Аваль» [11; 13]

АКБ «Промінвестбанк»	АППБ «Аваль»
1. Оцінка платоспроможності позичальника.	1. Показники фінансового стану.
2. Оцінка фінансової стійкості позичальника.	2. Обороти за рахунками.
3. Аналіз обсягів реалізації позичальника.	3. Кредитна історія.
4. Аналіз оборотів за рахунками позичальника.	4. Об'єктивні чинники діяльності клієнта.
5. Аналіз складу та динаміки дебіторської і кредиторської заборгованості.	5. Додаткові чинники.
6. Аналіз прибутків і збитків.	
7. Аналіз рентабельності.	
8. Кредитна історія клієнта (за останні 3 роки).	
9. Ефективність управління позичальника.	
10. Вплив географічних і галузевих чинників.	
11. Оцінка ділових якостей керівництва позичальника.	
12. Інша інформація.	

Як видно з табл. 3, ранжування підприємств-позичальників за балами АКБ «Промінвестбанк» та АППБ «Аваль» майже однакові. На відміну від методики АППБ «Аваль», АКБ «Промінвестбанк» значно збільшив кількість балів за кожним класом.

З табл. 4 видно, що методичні рекомендації стосовно оцінки кредитоспроможності позичальника АКБ «Промінвестбанк» містять дванадцять розділів, з яких три стосуються аналізу показників фінансового стану. Якщо взяти позичальника з максимальною сумою балів, то за показниками фінансового стану можна набрати максимально 165 балів (підприємство належатиме до класу Г), тобто 25% від загальної суми балів. Тому позичальник може отримати кредит за рахунок інших загальних характеристик його діяльності. Критеріями оцінки стану позичальника є: наявність перспективного бізнес-плану (техніко-економічного обґрунтування); аналіз прибутків і збитків; оцінка ділових якостей керівництва позичальника та ін. Загальні показники за кількістю балів прирівнюються до таких якісних показників роботи підприємства, як рентабельність виробництва, коефіцієнти ліквідності, а в деяких випадках за балами навіть перевищують якісні показники. Звичайно, ці розділи опосередковано чи безпосередньо впливають на кредитоспроможність позичальника, але не в такій мірі, як розділи, що конкретно характеризують його фінансовий стан. Крім того, до переліку показників включено їх мінімальну кількість – тільки передбачені Національним банком України [2], – і додатково рентабельність виробництва. З наведених показників перевагу надають показнику «рентабельність виробництва». Кількість балів за цим показником нараховується залежно від рівня рентабельності. Максимальна сума – 30 балів – нараховують тим підприємствам, де рівень рентабельності виробництва понад 10%. Інші показники оцінюють за сумою від 10 до 20 балів.

На нашу думку, при оцінці кредитоспроможності підприємств-позичальників АКБ «Промінвестбанк» необхідно збільшити кількість коефіцієнтів, що характеризують фінансовий стан підприємства. До цього переліку треба включити такі важливі показники, які характеризують ефективність використання оборотних коштів, співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, рентабельність власних і залучених коштів.

Методика оцінки кредитоспроможності АППБ «Аваль» має більшу кількість коефіцієнтів, на основі чого оцінюють кредитоспроможність позичальника. Крім коефіцієнтів, які рекомендує Національний банк України [11], є ще й такі: коефіцієнт автономії, коефіцієнт довготермінового залучення позикових коштів, коефіцієнти оборотності активів, матеріальних запасів, дебіторської заборгованості, коефіцієнт валового прибутку. Однак методика оцінки кредитоспроможності АППБ «Аваль» має недоліки. По-перше, за коефіцієнтами, які характеризують фінансовий стан підприємства, бали завищені. Так, мінімальне значення – 0 балів, а максимальне – 100 (коефіцієнта автономії 50 балів). Таким чином, за показниками фінансового стану позичальник може набрати максимально 650 балів (підприємство належатиме до класу А), тобто 118% від загальної суми балів. Тому позичальник може отримати кредит без урахування інших розділів методики. По-друге, шкала балів за окремими показниками спрощена. Зокрема, щодо зміни рентабельності активів, продажів, оборотності активів, матеріальних запасів,

дебіторської заборгованості, коефіцієнта валового прибутку є лише одна позиція – за позитивну зміну протягом кварталу додається 25 балів.

Вважаємо, що при оцінці кредитоспроможності підприємств-позичальників АППБ «Аваль» необхідно збільшити кількість загальних розділів: оцінка ділових якостей керівництва позичальника; аналіз прибутків і збитків; ефективність управління позичальника; аналіз складу та динаміки дебіторської і кредиторської заборгованості; наявність перспективного бізнес-плану (техніко-економічного обґрунтування) тощо.

Таким чином, вітчизняні банківські установи застосовують комплексно-рейтингові методики оцінки позичальників. Але привертає увагу їхній «емпіричний» характер, недостатня теоретико-методологічна напрацьованість, слабе використання математичного апарату. У їхній реалізації основний акцент роблять на суб'єктивну думку експерта.

Система відбору суб'єктів кредитування, що склалася, за якою нині працює більшість банківських установ, у багатьох випадках далека від досконалості. Найбільші з її недоліків наступні.

1. Експертні оцінки мають здебільшого суб'єктивний характер і тому не завжди точні.
2. Більшість експертних оцінок побудовано на дистанційному аналізі, що може призвести до помилкових спостережень і висновків.
3. Ефективність експертизи залежить від частоти проведення.
4. Оцінка кредитоспроможності має здебільшого формальний, епізодичний характер.
5. Рішення, яке приймають, повністю залежить від експерта банку. Його досвід, знання, іноді інтуїція, емоційний стан, особисті пристрасті та значною мірою принциповість вирішують на даний момент долю клієнта.
6. Обмеження мінімального розміру кредитної заявки через високу вартість експертизи.
7. Обмеження кількості (різниці) заявок, що розглядаються, фізичними можливостями експертів.

Удосконалення методики комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про необхідність урахування при оцінюванні кредитоспроможності клієнта таких чинників:

а) оцінка кредитоспроможності повинна мати характер експрес-аналізу: проводиться часто, максимально швидко й охоплювати максимум інформації;

б) доцільне створення незалежних від банків структур, що зайнялися б експрес-аналізом кредитоспроможності підприємств;

в) при оцінці кредитоспроможності банк має з'ясувати наступне: чи може позичальник виконати своє зобов'язання вчасно, чи готовий він його виконати? На перше запитання відповідь дає розгляд фінансово-господарських аспектів діяльності підприємств. Друге запитання має юридичний характер, а також пов'язане з особистими рисами керівників підприємств;

г) для одержання комплексної оцінки необхідно визначити поточну та перспективну кредитоспроможність позичальника. Поточну кредитоспроможність позичальника оцінюють шляхом порівняння розрахованих коефіцієнтів і показників з їхніми оптимальними значеннями (встановлення відповідності оптимальним тенденціям зміни). Для визначення прогнозової оцінки кредитоспроможності позичальника варто проаналізувати виявлені тенденції зміни оборотності та рентабельності діяльності підприємства (якщо не відбудеться суттєвих змін умов її здійснення і правового статусу позичальника);

д) ефективність аналізу кредитоспроможності залежить від частоти його проведення, компетентності й досвіду банківського працівника;

е) вважаємо за доцільне включити до Положення «Про кредитування» систему необхідних і додаткових показників, що дають можливість визначити кредитоспроможність позичальника, та рекомендувати її для запровадження у діяльність банківських установ України.

Література

1. Положення «Про кредитування». Затверджено постановою Правління Національного банку України від 28 вересня 1995 р. № 246.
2. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. Затверджено постановою Правління Національного банку України від 6 липня

- 2000 р. № 279 // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2000. – № 9. – С. 54–73.
3. Банківські операції: Підручник.–2-ге вид., випр. і доп./ А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д. е. н. , проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
 4. Банковский портфель – 3: Книга менеджера по кредитам. Книга менеджера по расчетам. Книга менеджера по фондовым и трастовым операциям. Книга банковского бухгалтера и аудитора / Отв. ред. Ю. И. Коробов, Ю. Б. Рубин, В. И. Солдаткина. – М.: СОМИНТЭК, 1995. – 759 с.
 5. Банковское дело: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
 6. Вишняков И. В. Методы и модели оценки кредитоспособности заемщиков. – СПб.: Изд-во СПбГИЭА. – 1998.
 7. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
 8. Едророва В. Н., Хасянова С. Ю. Модели анализа кредитоспособности заемщиков // Финансы и кредит. – 2002. – № 6 (96). – С. 9–15.
 9. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посібник / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко / За ред. В. В. Вітлінського. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.
 10. Кредитование (рекомендовано Институтом банковского дела): Пер. с англ. / Под ред. М. А. Гольцберга, Л. М. Хасан-Бек. – К.: Торгово-издательское бюро ВНВ, 1994. – 384 с.
 11. Методика оцінки фінансового стану та визначення класу позичальника-юридичної особи Промінвестбанку. Затверджено рішенням Правління Промінвестбанку України від 25.11.2000 р., протокол № 751.
 12. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – 464 с.
 13. Положення АППБ «Аваль» про методику оцінки фінансового стану клієнта. – 7 с.
 14. Потійко Ю. А. Аналіз кредитоспроможності підприємств в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2001. – № 1. – С. 118–123.
 15. Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Пер. с англ. 2-го изд. – М.: «Дело Лтд», 1995. – 768 с.
 16. Синки Джозеф Ф.–мл. Управление финансами в коммерческих банках. Пер. с англ. 4-го, переработанного изд. / Под ред. Р. Я. Левиты, Б.С.Пинскера – М.: 1994, Catallaxy. – 820 с.

17. Сорокін М. «ЦЕНЗОР» запобігає дефолту // Банківська справа, 1998. – № 6 (24). – С. 49 – 54.
18. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции. – М.: Все для вас, 1993. – 320 с.
19. Шеремет А. Д., Сайфуллин Р. С., Негашев Е. В. Методика финансового анализа предприятия. – М.: ИНФРА–М, 1996. – 176 с.
20. Ширинская Е. Б. Операции коммерческих банков: российский и зарубежный опыт. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 160 с.
21. Brigham E. F., Gapenski L. C. Financial Management: Theory and Practice. – Chicago; New York; San Francisco ets: Dryden Press, 1988.

Стаття надійшла до редакції 22 липня 2005 р.